

Dintre autorii antici, Claudius Ptolemaeus este, fără îndoială, cel care dă cele mai multe informații concrete. Continuator al mării tradiții geografice greco-romane, deschisă de Herodot și ilustrată de Strabo, de Agrippa și de Marinus din Tyr, al cărui text s-a pierdut, Ptolemeu este primul de la care ne-au rămas date de geografie matematică. Opera lui principală, *Îndreptarul geografic*, cuprinde o descriere sistematică — se pare bazată pe lectura unei hărți¹ — a Imperiului roman și a zonelor învecinate acestuia.

Pentru Dacia — zonă mai puțin cunoscută în izvoarele literare și chiar în epoca romană mai săracă în documente de ordin epigrafic-literar decât alte provincii ale imperiului — informațiile lui Ptolemeu sînt neprețuite, iar istoriografia românească a înțeles încă de timpuriu să facă apel la aceste informații încercînd să exploateze bagajul de date pe care Ptolemeu le cuprinde cu maximum de eficacitate. Numai că opera lui Ptolemeu prezintă o mare problemă: detalierea și precizia informațiilor sale sînt relative² și identificarea fiecărui detaliu, fiecărei localizări, cu realitățile arheologice cunoscute astăzi, după peste 100 de ani de activitate de teren și la peste 40 de ani de nou avînt al arheologiei, constituie o preocupare constantă, adesea supusă dezbaterii și de cele mai multe ori ducînd la adîncirea, detalierea și circumstanțierea unor ipoteze, și nu la concluzii definitive. În acest sens, par să fie oportune cîteva reflecții asupra unei probleme dezbătută de mulți și luminată, pentru prima dată, de analiza pătrunzătoare a marelui înaintaș al arheologiei românești, Vasile Pârvan³. Este vorba de granițele Daciei.

Dacia, stat independent pînă în 106, apoi provincie romană, este descrisă cu belșug de detalii și precizii pentru vremea respectivă în a 9-a hartă a Europei a lui Ptolemeu.

Iată ce ne spune Ptolemeu (III, 8, 1): „Dacia se mărginește la miazănoapte cu aceea parte a Sarmației europene care se întinde de la muntele Carpatos pînă la cotitura pomenită a fluviului Tiras care, cum s-a spus, se află la 53° și 48° 30 de minute. La apus cu lazigi Metanaști, pe lîngă riul Tibiscos, iar la miazăzi cu aceea parte a fluviului Dunărea care merge de la vărsarea riului Tibiscos pînă la Axiopolis, de unde pînă în Pont și la

gurile sale Dunărea se numește Istru. Iată poziția acestei părți: (urmează cotarea în coordonate de geografie fizică a întregului traseu descris pînă acum). De aici, fluviul Danubius, după cum am spus, care se numește Istrus pînă la gurile sale. La răsărit, Dacia se mărginește cu fluviul Istrus de aci și pînă la cotitura de lîngă cetatea Dinogetia (îi dă iarăși poziția) și mai departe cu riul Hierassos, care depărtîndu-se de insula Dinogetia merge dinspre miazănoapte și răsărit pînă la cotitura pomenită a fluviului Tiras''.

Granițele acestea ale Daciei prezintă o serie de detalii care i-au intrigat pe savanți încă de la început și i-au determinat să aducă o serie de corecturi. Nu este cazul să se intre în detalii pentru că această critică reprezintă o lucrare de amănunt, al cărei loc nu este aici: este de ajuns evidențierea faptului că, de exemplu, spre apus granița la Tibiscum (Timiș) și nu la Tisa (Pathissus), se justifică prin zona de mlaștini, dintre Timiș și Tisa care pe atunci nu erau asanate și care constituiau o țară a nimănui. Pe de altă parte, granița spre est, fixată pe Siret și parțial pe Nistru, nu se justifică prin faptul că acolo nu mai erau daci, ci prin faptul că partea de la răsărit de Siret, pînă la cotul Nistrului, ținea de altă provincie romană, Moesia Inferior. Dar, tocmai acest lucru, împreună cu alte cîteva detalii, ridică o foarte importantă problemă. De la Pârvan, istoriografia a reținut că Ptolemeu descrie granițele Daciei preromane 4. Dacă însă Dacia aceasta se mărginea cu provincia Moesia Inferior, este puțin probabil ca Ptolemeu să fi descris Dacia preromană și este mai probabil că a descris provincia Dacia, ceea ce schimbă, evident, toată optica noastră.

Dacă, pentru a lămuri această controversă, comparăm textul lui Ptolemeu cu autorii anteriori o să vedem că Strabo, de exemplu, îi fixează granițele spre vest, pînă la o linie convențională și imprecisă, unind cotul Dunării de la Budapesta cu Munții Hercinici, apoi către răsărit pînă la Tirageți (VII, 3, 1), aceștia fiind situați pe stînga Nistrului — pînă la Nipru (Borysthene), dar și spre dreapta lui (VII, 3, 17), iar între Istru și Nistru, Strabo fixează pustiile getice (VII, 3, 14), deci, cuprinde și această zonă tot în teritoriul geților. Cît despre Pliniu — mai apropiat de Ptolemeu decît Strabo⁵ — dă un detaliu extrem de interesant atunci cînd spune că în zona cuprinsă între Carpați și Istru, la vest de Tisa, munții și pădurile sînt ținute de daci, iar cîmpia și cursurile de apă de sarmați (N.H. IV, 12 (24), 78); ceea ce ar explica, între altele, formula vagă pe care o folosește Ptolemeu, atunci cînd localizează granița Daciei pînă la Tibiscum și pînă la Sarmația. Se pare că între sarmați și daci nu exista în acea vreme o graniță precisă ci una vagă, pe riul Tisa. De asemenea, Pliniu afirmă categoric că în jurul gurilor Dunării, anume la nord de acestea, apare tot o zonă în care dacia — anteriori — se amestecă cu sarmații (IV, 12 (85) 80). Zona ar corespunde pustiilor getice ale lui Strabo. De fapt, în zona cîmpiei dintre fluvii exista o interpenetrare, în aceleași teritorii existînd comunități dacice și comunități sarmatice. Descoperirile arheologice au confirmat, nuanțînd această situație — pînă la anul 100 e.n. nu apar morminte sarmatice în Banat și Crișana. Așadar, atîta vreme cît regatul dacic a fost puternic, sarmații au fost limitați de Tisa și doar tolerați cu turmele lor, dar nu s-au putut „așeza”, nu au putut să se agrege în jurul unor centre locale din cîmpia carpatică a Tisei, ci au revenit la bazele lor din Panonia (cf.D.I.V.R.s.v. G. Bichir).

Pe de altă parte, dacă încercăm o comparație internă, în cadrul textului lui Ptolemeu, o să observăm o serie de alte elemente și date. În primul rînd, această complementaritate a Daciei — încă nu știm dacă e provincie sau este vorba de regatul liber — cu provincia Moesia Inferior, nu poate să intervină înainte de 117 pentru că pînă la această dată, așa cum știm, o bună parte a Daciei lui Ptolemeu depindea de comandamentul Moesiei Inferior, și anume întreaga Cîmpie a Dunării, probabil ceea ce mai tîrziu a constituit Dacia Inferior. Pe de altă parte, cu Sarmația, granița nu se fixează așa cum o descrie Ptolemeu, decît tot după războaiele cu dacia, pentru că la Strabo, de exemplu,

sarmații se întind pînă pe Nistrul Inferior așa cum nu-i mai găsim la Ptolemeu, unde pe Nistrul Inferior este localizată provincia Moesia Inferior. În sfîrșit, în chiar provincia Dacia, apar cîteva toponime — Ptolemeu le spune orașe — care au nume latinești: „Ulpianum, Salinae” — pe care geograful alexandrin îl transcrie direct din latinește în grecește și spune *Salinae* — apoi „Praetoria Augusta” — nume care fără îndoială se leagă de o campanie militară — în sfîrșit, „Acquae” — sau așa cum, de data aceasta, Ptolemeu traduce *Hydata*. În afară de aceste patru localități care sînt sigur latine ar mai putea să mai fie și altele, ca „Pinum” sau „Pirum”, dar nu avem certitudinea că nu existau și foneme dacice asemănătoare cu acestea.

În afară, deci, de toponimele sigur latine se ridică o problemă chiar cu Sarmizegetusa Basileion. Sarmizegetusa Basileion este localizată cu ajutorul coordonatelor fizice. Nu este cazul să se intre într-o analiză comparativă de coordonate fizice, care ar fi și plictisitoare și prea lungă, dar se poate semnală doar că, deși toate localitățile lui Ptolemeu sînt localizate cu erori, firești pentru posibilitățile de măsurători și calcule de atunci, Sarmizegetusa Regia este localizată cu o eroare foarte mare, mult mai mare decît toate celelalte localități, dacă situăm Sarmizegetusa Regia la Grădiștea Muncelului⁶. Dacă o situăm la Grădiștea de Hațeg, adică la Ulpia Traiana Sarmisegetuza eroarea intră în limitele normale. Iată deci tot atîtea argumente pentru a decide ipotetic, dar mai plauzibil decît vechea ipoteză a lui Pârvan, că Dacia de care vorbește Ptolemeu este provincia Dacia și nu Dacia preromană. Există și un contraargument important, dar care față de celelalte este mai puțin plauzibil și anume: pentru toate celelalte provincii Ptolemeu dă și garnizoanele de legiune; pentru Dacia nu le dă. Ar putea să existe niște explicații referindu-se la izvoarele lui Ptolemeu, dar încă o dată faptul că atare, este tulburător, dar nu suficient ca să infirme propunerea de interpretare înfățișată mai sus.

În cîteva cuvinte pot fi prezentate și consecințele acestei noi interpretări. Dacă granițele date de Ptolemeu sînt granițele provinciei Dacia și dacă la est de provincia Dacia se întinde provincia Moesia Inferior, urmează mai întîi că populația din aceste teritorii era inclusă în Imperiul Roman, era supusă a Imperiului Roman și trebuie să încercăm să-i determinăm statutul, eventual cu titlul unei interpretări provizorii, a unei ipoteze de lucru. Se poate avansa, ca bază de discuție, faptul că, după cum știm, teritoriul provinciei a fost transformat în proprietate a împăratului, în acest caz populația era o populație de *dedicii attributi*. Attributi pe lîngă municipii și mai ales atributi pe lîngă garnizoane. Care era statutul unei populații de atributi? Aceștia, își păstrau vechile formații, structuri sociale și economice, dar erau administrate direct prin organele de poliție, adică din trupe specializate, și nu se bucurau de autonomia municipală⁷?. Plăteau un anumit fel de impozite, din care impozitul pe sol era cel mai important?. În acest sens, vin să confirme ipoteza două informații cunoscute mai de mult. În primul rînd așa numitul registru al lui Hunt⁸ care ne vorbește despre un detașament dintr-o trupă romană localizată la sud de Dunăre și care plecase peste Dunăre ca să adune provizii. Aceste provizii — annona — constituiau o parte din impozit, plătită în natură. În același sens, o inscripție se referă la un subofițer roman, dintr-o trupă tot din Moesia Inferior, cetățean roman deja dar născut în statul Ramidava⁹, pe care, după Ptolemeu, îl putem localiza la nord de Dunăre, probabil în preajma Drajnei, dacă nu chiar la Drajna.

Indirect ne apare și altă dovadă în acest sens, de data asta referindu-se la altă zonă decît la aceea amintită anterior dar ilustrativă pentru regimul acestor teritorii. Este vorba de celebrul caz de la Samúm, Cășeiul de astăzi, unde mai mulți subofițeri în garnizoană acolo, aveau rol de comandant de poliție în teritoriul de dincolo de linia fortificată, *agens regione Ansamensi*¹⁰. Se pare că așa trebuie să considerăm că se întîmplau lucrurile aici și anume, este probabil, că pe de o parte subofițeri și ofițeri din trupele situate pe perimetrul transalutan și perimetrul estic al Daciei aveau autoritate asupra

unei părți a populației, pe de altă parte, probabil că garnizoanele de pe Dunăre aveau de asemenea, autoritatea asupra celeilalte părți a acesteia.

Dar consecința cea mai importantă este că — și lucrul se știe de mult — între granița fortificată și granița propriu-zisă, așa-zisă graniță nevăzută a imperiului, a existat o organizare romană, chiar dacă nu de același tip cu aceea din provincie, a existat administrația romană, a existat, deci, un proces de romanizare, de alt nivel și de altă formă decât cel din provincie, totuși un proces de romanizare. Iar dacii din această zonă, dacii liberi cum îi numeam noi, au participat încă de la început la procesul de simbioză daco-romană și au fost incluși pe această cale în amplul proces de etnogeneză a românilor.

NOTE

1. V. Pârvan. *Getica*. București, Cultura națională, 1926, p. 255.

2. V. Pârvan *Op. cit.*, p. 280.

3. Vasile Pârvan, cel dintîi, a încercat să acrediteze ipoteza că Ptolemeu descrie Dacia înainte de cucerirea română ultimele informații incluse datînd din primele timpuri ale ocupației romane. Argumentele lui Pârvan erau următoarele:

a) Ptolemeu nu cunoaște decât un număr restrîns de toponime latine în Dacia (*Getica*, p. 251).

b) Ptolemeu cunoaște doar o parte din localitățile pomenite de alte izvoare — în primul rînd de Tabula Peutingeriana — în Dacia romană (*Getica*, p. 251—252).

c) Ptolemeu cunoaște mult mai multe localități cu toponime dacice decât celelalte izvoare (*Getica*, p. 252 și 670).

Descoperirile și studiile ulterioare, care au adus la lumină nu numai multe așezări dacice și romane dar și numeroase toponime noi, nu au confirmat argumentele lui Pârvan.

Astfel Ptolemeu cunoaște cele mai multe localități importante din Dacia romană, așa cum rezultă din tabelul alăturat.

Între Ptolemeu și Tabula Peutingeriana nu numai că nu există contradicții majore, dar chiar apar concordanțe esențiale uimitoare, atît de neașteptate, încît au fost considerate erori, în ambele izvoare, cum au fost cazul cu cele două Tibiscum. (Ptolemeu, III, 8, 4, 31 și 37) T. P. col. 542—545 VII, 4 și col. 546—551, VII, 4). În afară de aceasta trebuie consemnat că, în timp ce Tabula Peutingeriana este un itinerar consemnînd etapele, unor *drumuri* (*stationes*), între care și orașe importante, Ptolemeu, după propria lui formulare, consemnează numai orașe. Așa se face că din T.P. lipsesc localități importante cum ar fi Sucidava, Aquae (Cioroiu), Ampelum, Alburnus Maior ș.a.

În schimb din Ptolemeu lipsesc *stationes* lipsite de alți factori de importanță și, în parte, neidentificate în teren pînă astăzi, cum ar fi Apus Flumen, Aizizis, Caput Bubalis, Gaganæ, Masclianis, Ad Pannonios, Praetorium.

TABEL COMPARATIV

Nr. crt.	T.P.	PTOLEMEU	LOCALIZĂRI MODERNE
1.	POROLISSUM	POROLISSUM	POROLISSUM
2.	CERTIAE		
3.	LARGIANA		
4.	OPTATIANA		
5.	NAPOCA	NAPOCA	NAPOCA
6.	POTAISSA	POTAISSA	POTAISSA
7.	SALINAE	SALINAE	SALINAE
8.	BRUCLA		
9.			ALBURNUS MAIOR
10.			AMPELUM
11.	APULUM	APULUM	APULUM
12.	BLANDIANA		
13.	GERMISARA	GERMISARA	GERMISARA
14.	PETRIS		
15.	AQUAE	HYDATA-AQUAE	AQUAE
16.	SARMIZEGETHUSA	SARMIZEGETUSA	SARMIZEGETHUSA
17.	* PONS AUGUSTI		

18.	* ACMONIA		
19.	TIBISCUM	TIBISCUM	TIBISCUM
20.	* MASCLIANIS		
21.	* AD PANNONIOS		
22.	* PRAETORIUM		
23.	AD MEDIAM		
24.	DIERNA	DIERNA	DIERNA
25.	TALIATA		
26.	DROBETA	DROBETA	DROBETA
27.	* AD MUTRIUM		
28.	PELENDAVA	POLONDA	PELENDAVA (?)
29.	* CASTRANOVA		
30.	ROMULA		ROMULA
31.	ACIDAVA		
32.	* RUSIDAVA		
33.	PONS ALUTI		
34.	BURIDAVA	(BURIDAVENSI)	BURIDAVA
35.	CASTRA TRAIANA		
36.	ARUTELA		
37.	PRAETORIUM		
38.	PONS VETUS		
39.	CAPUT STENARUM		
40.	CEDONIA		
41.	* ACIDAVA		
42.			SUCIDAVA

* Nelocalizate sigur în teren.

Așadar, din 42 de localități sînt sigur localizate 34. Dintre acestea, orașe importante sînt 17. Dintre orașele importante se regăsesc la Ptolemeu 14, iar în Tabula Peutingeriana 13.

Aceste date, în compararea cărora trebuie ținut seama și de faptul că noi nu am identificat nici toate așezările romane — rămîn încă destule de descoperit — și nici toate toponimele — rămîn încă cel puțin 20 de localizat — arată clar că argumentația lui Pârvan nu mai corespunde stadiului de astăzi al cunoștințelor noastre de geografie istorică și de topografie arheologică.

4. v. mai sus nr. 3, cf. *Fontes ad historiam dacoromaniae pertinentes*, București, Ed. Academiei, 1964, p. 541, n. 38.

5. Textul lui Plinius: „a Maro, sive Duria est a Suebis regnoque Vanniano dirimens eos, aversa Basternae tenent aliiq[ue] inde Germani = de la Morava, sau Duria (?) este despărțind pe aceștia de suebi și de regatul lui Vannius, partea opusă o stăpînesc bastarnii apoi alți germani” nu susține interpretarea lui Pârvan.

În adevăr, gramatical textul este confuz = subiectul presupus — Maro — nu se acordă decît stîngaci și incorrect cu predicatul. În adevăr, în timp ce *Maro* este la ablativ cu prepoziție, *Duria* ar putea fi la nominativ și să se acorde cu est *dirimens* — construcție stîngace — dar în egală măsură *Duria* poate fi la ablativ. Așadar, o primă problemă este relația dintre *Marus* și *Duria* — alternativă sau sinonimie — marcată neclar de sive. A doua problemă este posibila existență a unei coruptele sive, cuvîntul originar marcînd altă relație, sau a unei lacune de copist între *Duria* și est, ceea ce ar da cu totul alt sens pasajului. Dar acceptînd traducerea stîngace de mai sus, ca alternativă mai probabilă, este evident că termenul cheie este eos.

Acesta este clarificat de pasajul imediat anterior „superiora antem inter Danuvium et Hercynium Saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti

Germanorum ibi confinium, campos et plana lazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab iis Daci ad Pathissum amnem = cele de sus însă, între Dunăre și Pădurea hercinică, pînă la taberele de iarnă de la Carnuntus la hotarul cu germanii cîmpia și văile rîurilor le stăpînesc iazigii sarmați iar munții și pădurile dacii împîinși de aceștia pînă la apa Tisei”.

Așadar *Marus* face hotar între germani și sarmați în echilibru cu dacii. Hotarul ferm al acestora din urmă este Tisa, expres specificat.

6. Studiul sumar al erorii de determinare a coordonatelor la Ptolemeu dă rezultatele de mai jos, luînd ca bază de referință coordonatele orașului Porolissum (= Moigrad).

Așa cum se vede pentru longitudine eroarea maximă este de 1° 1', iar cea minimă de 12' iar media de 30'. Pentru latitudine, eroarea maximă este de 1°15', cea minimă de 4', iar media de 31'.

În cazul localizării Sarmizegetusei la Grădiștea Muncelului eroarea depășește eroarea maximă pentru celelalte 10 cazuri cunoscute.

Mai mult, dacă restrîngem comparația la localitățile învecinate, Tibiscum și Aquae, perturbarea apare încă mai mare, eroarea Sarmizegetusei sîrînd mult peste limitele erorii acestora. Pe cînd Sarmizegetusa = Grădiștea Hațegului se încadrează în limitele generale de eroare și se

apropie de erorile celor două localități învecinate.

Trebuie adăugat că baza de comparație este prea îngustă (10 + 1 cazuri) și că baza de referință — Porolissum — prezintă o abatere relativ mare față de valorile reale ale coordonatelor. Dacă s-ar lua însă altă bază de referință cu abatere mai mică, eroarea Sarmizegetusei = Grădiștea Muncelului ar crește depășind încă și mai mult limitele determinate din analiza celorlalte cazuri.

F.H.D.R.P., p. 466—471.

9. I.S.M., 117. Discuția despre completarea cuvîntului fragmentar Rami ... capătă altă lumină dacă acceptăm că, indiferent dacă la Ramidava = Draja (? !), castrul mai era sau nu în funcție, localitatea făcea parte din provincia Dacia. De altfel, data inscripției neprecizată, permite presupunerea recrutării între 106—117, iar numele de Valerius Herculanus, indică *origo castris*. Toate observațiile critice formulate atît de R. Vulpe, cit și de Em. Dorouțiu-Boilă, subliniază caracterul nesigur, ipotetic, al întregirii

NR. CRT.	LOCALITATEA	COORDONATE		DIFERENȚE		ERORI
		PTOLEMEU	REALE	PTOLEMEU	REALE	RELATIVE
1.	Porolissum = Moigrad	49° 48°	23°8' 47°11'	0 0	0 0	0 0
2.	Napoca = Cluj	49° 47°40'	23°35' 46°46'	0 —20'	+27' —25'	+27' +5'
3.	Potaissa = Turda	49° 47°20'	23°47' 46°37'	0 —40'	+39' —26'	+39' +14'
4.	Salinae = Ocna Mureș	49°15' 47°10'	23°56' 46°25'	+15' —50	+48' —46'	+33' +4'
5.	Apulum = Alba Iulia	49°15' 46°40'	23°35' 46°04'	+15' 1°20'	+27' —1°7'	+12' +13'
6.	Germisara = Geoagiu sat	49°30' 47°10'	23°14' 45°56'	+30° —50°	+6° —1°15'	—24' +25'
7.	Aquae = Călan	49°30' 45°20'	23°2' 45°46'	+30' —2°40'	+6' —1°25'	—36' +1°15'
8.	Tibiscum = Jupa	48°30' 45°15'	22°13' 45°26'	—30' —2°45'	—55' —1°45'	+25' —1°
9.	Dierna = Orșova	47°15' 44°30'	22°24' 44°43'	—1°45' 3°30'	—44' —2°28'	—1°01' —1°2'
10.	Drobeta = Turnu Severin	47°45' 44°30'	22°40' 44°38'	—1°15' —3°30'	—28' —2°33'	—47' —57'
11.	Sarmizegetusa = Grădiștea de Munte	47°50' 45°15'	23°19' 45°39'	—1°10' —2°45'	+11' —1°32'	—1°21' —1°13'
12.	Sarmizegetusa = Grădiștea de Hațeg	47°50' 45°15'	22°45' 45°30'	—1°10' —2°45'	—33' —1°41'	—37' —1°4'

7. Jean Gaudemet. *Les institutions de l'antiquité* Ed. 2-a. Paris. Ed. Montcherestein, 1982, p. 475.

8. Col. II. r. 29—31. *Pridianum Cohortis I Hispanorum veteranea* localizată, probabil, pe malul drept al Dunării, cu detașamente la Buridava și la Piroboridava, în anul 106.

Rami [dava] dar toate propunerile de înlocuire sînt total gratuite, așa că, pînă la apariția altor informații pertinente, întregirea Rami [dava] rămîne cea mai plauzibilă.

10. C.I.L. III, 7633 = 827 și *Année épigraphique*, 1957, nr. 326.